

413(2P-6X) 84(2P-6X) 743

9/x

A95

TACSOBIA

96

ХАКАСИЯДАҒЫ ПИСАТЕЛЬЛЕР ОРГАНИЗАЦИЯЗЫ

Тасхым

Хоос литература
паза
халык-чарыдыҕлыг
альманах

Хакасская областная
библиотека

ХАКАСИЯДАҒЫ
КНИГА СЫҒАРҘАН
АҒВАН • 1992

— Изен, Пидоска! Ладимир сирерде бе?

— Изенѡк, Нака! Чоғыл ол мында. Санча даа кѡринминче. Огород суғлирға кирек. Чоғыл соолған.

Анаң Ладимирнїң иезеї Толя нимезер парған. Оолағы анда чоғылох. Толя даа ибїнде чох полған.

Ам улуғлары ўрўк сыхханнар. Аал аразынча тїлеп пастааннар. Арғыстарынаң сурастырғлааннар. Пїрдеезї кѡрбиндїр. Хайдар парған палалар полчан? Кїчїг олған ниместер оорли ла парыбызарға. Он-он пїр частығлар.

Иди ўр тїлирцїктер, неке, читї частығ Тимка махтаныбыспаан полза.

— Мин пїлчем хайда олар, че чоохтабаспын, — теен ол.

— Хайда, хайда? — аныңзар пола тўскеннер паба-їезеї.

Оолах, оларны кѡрїп, чочып парған. Анаң, тўрче полып, ағыри чоохтанған:

— Олар машинаа одырыбысханнар.

— Хайдар машинаа?!

— Та... пу кузовы чабых чи... будкалығ.

— Хайдар парғаннар?

— Ағбанзар... аңнар кѡрерге тїп.

— Хайдағ аңнар?!

— Та... Санча газетада хығырып алтыр. Ағбанда зоопарк тоғынча. «Параанар кѡрерге», — теен ол. Городта аның тайызы чуртапча. Прайзы одырыбысханнар.

— Син халғазың, я?

— Минї кїчїгзїң тїп албааннар, — сала ылғабинча оолах. — Пабаң, мин дее аңнар кѡрерге.

— Тохта, анаң...

Пабазы сах андох ол парыбысхан оолахтарның паба-їцелерїне искїрерге чўгўрген. Анаң улуғлар почтазар парғаннар. Почта пастыра Ағбан городтаң чоохтазыбысханнар. Андартын нандырығ килген: я, олғаннар мында. Санчаның тайызы Парис Петрович оларны таңда иртен автобусха нандыра одыртыбызар.

Пїр кўн иртенїнде чол хазында, автобус тохтачаң орында, кїчїчек Тимка паба-їезеїнең хада турғаннар. Олар Ағбанзар парчатхан автобусты сағааннар.

Людмила КОСТЯКОВА

Часхы чахайахтар

Изїг часхы кўнде Артас иезеїнен хада садсар парған. Ибїре прай оттар, ағастар кѡппегес турғаннар. Кїчїг оолағас полған на наа нимее брїнген: хайда хусхацахтар сарнапчатханын истїп турыбвсча, хайда удур килчеткен кїзїлерзер харах албин кѡрче.

Иди тахтача ирт парирып, азах алтында хорлап ахчатхан суучахсар кѡрїп, иезеїнен сурыбысхан:

— Іцен, пу суғ хайдар маңзырап ойлапча?

Іцезі, палазының хырында турып, аның пазын сыйбап ала, нандырған:

— Пу суучах, оолғым, мыннан парып, улуғ хазыр Ағбан суға хозылар.

— Анаң чізе?

— Анаң, палам, ол суғ улуғ хыри-пазы чох талайға хозылар.

— А ол талай хайдадыр, іцен?

— Анзын, палам, мынчуучах бзіп, школаа парзан, пілерзің. Анда книгалар сині көп-көп нимее үгрет саларлар.

— Талай синінче көп, я?

— Я, палам.

Түрче парғанда, оолағас чол хазында бсчеткен сарығ порчочахтарны көріп турыбысхан. Анаң, от аразынзар кірібізіп, пірердең ипти оларны үзіп, пір хольчаана чып сыххан. Іцезі, тізен, күлініп, оолғы-чаанзар тапсабин көрчеткен. Оолағас хольна толдыра тутчатхан порчочахтарны іцезіне пирген:

— Іцен, мин сағаа пу чахайахтарны сыйлапчам. Син уғаа бкерексін.

Іцезі, Артастың кічицек хольчаахтарынаң чахайахтарны алып, аның наахтарынаң охсаныбызып, чоохтанған:

— Син минбк охсассың, палам. Ибзер килзебіс, оларны суға турғыс саларбыс.

— А чахайахтарны прайзына сыйлапчалар ба?

— Я, палам, прайзына.

— Таныбас таа кізілерге бе?

— Хайда іди дее киліс парча.

Артас, мин амох тіп, олох чирзер парып, пазох порчолар чып сыххан. Іцезі, аны сағыбин, чолца ағырин пастырып одырған. Ур дее полбин, Артас іцезін чидіп алған. Анаң пазох удур килчеткен тайахтығ кири инейексер көр турыбысхан. Кинетін, нимее-де бріне түзіп, андар удур чүгүрген:

— Пу чахайахтар, уучаң, сағаа. Минің ічем прайзына даа сыйлирға чарир тіпче.

Инейек, порчоларны алып, оолахтың хольн позытпін, харахтарын чызына, чоохтанған:

— Минің палаларым бс парғаннар, палам, че пірдеезі амға читіре мағаа ние сыйлабаан. Синің іцең чахсы, көблбек чүректіг кізі полтыр. Хайралла аны. Іце пір ле полча. Улуғ алғыс сағаа.

Ибзер айланғанда, Артас іцезіне чоохтанған:

— Мин сағаа, улуғ даа бссем, чахайахтар ағыл турам.

Картас

Картас төрт чазын толдыр таа салған. Аннаңар, прай ние піліп, пос хараанан көріп аларға сағынча.

Тынағ күн читкенде, пазох парксар пар килерге сурынған. Іцезі чарат салған.

Чол тооза хараана ла көрінген ниемені сурастыр сыххан:

— Ноға, іцен, ағас пүрлері көк? Хайдағ машина хырыбысча ойлабысты? Ноға мин Картасын?

Іцезі прай сурығларына нандырарға даа маннанминыбысхан. Че парксар читкендөк, оолағас алнынзар чүгүрібіскен. Анан, іцезінзер айлан киліп, сурынған:

— Поездке параан, іцен?

Картас, поезд іцезінің хыринча париза, іцен, мин ыра-ах парим тіп, хол саап, хысхыр парыбысча.

Оолағас ол күн іцезінең хада ағастар аразынча иледе пастыр чөрген. Ибзер айланчатханда, ние-де сағынып, мөніс табыс-тубус чох пастырған.

— Майых пардың ма, Картас? — сурған іцезі.

Картас, іцезінзер көріп, нандырған:

— Чох, іцен, майыхпаам. Чоохтап пир мағаа, күскүзін ағастар пазох чалаас поларлар ба?

— Я, палам, пүрлер прай түсклеп парарлар. Ағастар хысхаа тимненчелер.

— Хысхызын пеер килербіс пе?

— Хайди даа. Пидөк, мында ойнап, пастыр чөрербіс. Аппағас хар тізенекче чадар. Соорахтығ андада килербіс, чөбе.

— Іцен, а чол хайда пасталча паза тоозылча? Кем иткен пу чолны?

— Кізілер иткен, палам. Прай чоллар хайда-да пірікчелер, чарылчалар, аннаңар, хайда пасталча паза тоозылча ол, пірдеезі пілбинче. Иди олар талай хазынзар читкеннер.

— Сынап таа, хайдағ чалбах, көппегес полтыр. Іцен, ноға суғ иди тың чарзар ахча? — сурған Картас.

— Талай суғ чіли ахпинча, ол турча. Иди сабылчатхан салғах полча. Салғах, чарға сабылып, нандыра парыбысча, көрінер. Амды суға сомаанар. Салғанахтың күзін піліп аларбыстар. Олар көрерге ле ниик чүгүрчеттірлер. Алып осхас күстіг полтырлар.

Иди олар күн тооза, суға сомып, күнге сістеніп, талай хазында чат салғаннар. Сомчатса, улуғ салғах килизөк, чарзар сығара чанчан на сығара чүгүрібісчеткеннер.

— Орта, палаларым, күстігнен күреспенер. Өссенер, андада пілерзер, хайди полчаан. Чахсы чир бе? Амды талайдаң азырыл полбассар.

— Чох, Ағбаныбыста суға сомарға мындағызынаң пис артых.

Аалда чайғызын

Чайғыда аалда уғаа тың истіг. Иртеннең сығара орай ийрге теере чүгүр чөр: хынзаң, чазызар ойла, хынзаң, иб хыринда чазынып ойна. Городта, тізен, андаг нимес. Аннаңар Артаснаң Картас уучаларынзар ааллап чөреге уғаа хынадырлар.

Иртен турып, тосханча азыранып, хайди даа сүт ізібісчелер. Анаң аймах ойын: хайда, ухчаа идіп, соған атчалар, хайда чазыда чыланот аразында ойнапчалар. Піреде уучазы пызолар көреге ызыбысча.

Хайдаг чалбах чазы! Нинче дее чүгүрзен, тобыр полбас осхас! Иди майыхханча ойлас салчалар.

Че иир читсе, ойнирга маң чоғыл — одың тазып, узах тееріп, прайзы огород суғлирга парчалар. Улуғларының улуғ көнек, кічіглерінің кічіг көнегестер пар. Олғаннар улуғларынаң хада тоғынарға хынадырлар. Іче-пабалары килзе, аннаңох чохсы. Анаң ідөк чапчаң стол кистіне уучаның чарба үгрезін ізерге одырчалар. Ол хайди даа пічирө салып хайнададыр, аннаңар үгрезі уғаа татхынның полча.

Иди тосханча азыраныбызып, пазох сүт ізібізіп, Артаснаң Картас ағаларынаң хада інектер удурлирга парчалар. Картас чолда тіпче:

— Че, Артас, чарызааң, кем пурун інектерні таап алар.

— Че, — нандырча анзы.

Хайди даа полза, күннің сай Картас ла пурнада танып салча. Андаг даа полза, малларны оолағастар хада ибзер сүр килчелер. Анаң хазааға кирип, ағалары чаап салча.

Узир алнында огородта азах-холларын, сырайларын чууп, узирға чатчалар. Піреде уучалары нымах ыс пирче, піреде іцелері книга хығырча. Уйғуланыбыссалар, іцелері, палаларын чылыг, паарсах айаларынаң көблче сыйбап, чохыг пирче:

— Истіг узуңар, алып палаларым. Хайди даа пу арыгдағы аппағас хозанахтар түзіңерге кірзін. Олар уғаа сірер осхас олғанахтарнаң хада ойнирга хынадырлар.

— Сынап па, іцең?

— Я, палаларым, сынап, — тіпче іце кізі.

Хас хадарып

Пірсінде Артаснаң Картасты уучалары хас хадарарға артысхан Позы парар алнында чохып салған:

— Хас хыринаң ырабаңар, палаларым. Чохсы көрінер. Киикчиннең тигілген дее килібізер. Хас палаларын хаап парыбызардан айабас. Пірден, суға кирибіспенер, оң полбас. Мин магазинзер пар килим. Ур чөрбеспін.

Чазыда анда-мында пызохатар хойлар оттап чөргеннер. Че чағын пір дее ниме көрінмечен. Картасха олаңай ла одыарға хыни чох пілдірібіскен:

— Артас, че чазынчах ойнааң. Көр, хайдаг узун чыланот. Аның аразынзар кірібіс, адай даа чыстап таппас. Артас таа ізіге табырах майығыбысхан: «Ниме полар пу хастарға, оттапчатсыннар аар. А мин ол аразында ойнирға маңнанып алам», — сагына-сагына, тунмазынан чарадыбысхан. Пастап олар чазынып ойнааннар, анаң чаалазып ойнап сыхханнар. Чыланот кистінзер чадыбызып, атысчалар: «Та-та-та, пар халдын. Мин сині атыбысхам».

Иди үр ойнабысхан осхастар. Паза ла хабынзалар — хастар чоғыл. Аар чүгүрчелер, пеер ойласчалар — хастар көрінминче.

— Хайди полааң, Артас? — сурған Картас.

Хайди, хайди, тилирге кирек, — нандырған Артас.

Паза ла көрзелер, уучалары килип одыр. Андар удур чүгүрүп, прай чоохтап пиргеннер.

— Йо-о, палаларым, анаң чахсы көрерзер тібеем ме зе. Суғзар табырах парынар. Ам, суға кір парған полза, піспичектер маах парлар, — өстеп, йоғыр сыххан уучалары.

Анаң прайзы табырах суғзар чүгүргеннер. Көрзелер, сынап таа, прайзы суғда чүс чөрчелер. Чадаптаң оларны сығарып, уучалары хастарны чүгүрүкнең ибзер сүрдірген. Че үс піспичек, соох алызып, ол парған. Оларны көр салып, Артас ылғабысхан:

— Синің үчүн, Картас. Нога ла чооғың искем? Ойнабаан ползабыс, пу даа ниме полбасчых.

— Артас, ылғаба. Минің дее харах чазым сығарға итче. Ылғаба, уучаң көр салза, ідөк ылғир, — часхарған харындазын Картас.

— Чох, палам, ылғабаспын. Син, Артас, сынап таа сүркүннебе, тохтат. Ир кизи харах чазын чай чөрбечен. Пол парған нимені амды айландыр полбассың. Мының соонаң, сынап мағаа полызарға сағынзаңар, чооғымны чахсы истерзер, — соонаң пастыр килип, улуғ тына, хатығ чоохтанған уучалары.

— Уучаң, хацаң даа чооғың чахсы ис турарбыс, іди полбаспыс паза. Тарынма, чөбе, — алданғаннар оолағастар.

Күс сағыстаң хада кіредің

Күскүде Артас школаа парар. Аннаңар, тигі чыл уучазы ал пирген формазын, күннің сай кизіп, орнынзар ипти хатап хыс салча. Ічезі амох прай ниме ал салған: ручка, хоос карандаштар, тетрадьтар, буквары парох. Пүүн, тізең, пабазы, тоғыс хоостыра пасха городсар парып, иңніне артын чөрчең сүүмек ағыл пирген. Ічезі школаа үр чөрерзің теен. Тынағ күннер пол турар одыр. Андағ полза, аалзар, уучазынзар, парыбысчадар. Ағаа полызар кизи кирек нооза. Ам даа удаа чөр килче. Артас, аға-уучазының малларын иирде таап, хазаага кире сүр пирче, одың тазыпча, хайда нымырха даа теер салча. Пүүл, тізең, пастағызын на атха алтанған. От тырбапчатханда, ағазы аны көпен тартарға одыртхан. Анаң иирде, ханаа көліп, Артас ағазынаң хада хойға чөрген. Чолда ағазы көп ниме чоохтаан:

— Ицен, син осхас кічиг полғанда, пу тағларда піске хой хада-
рарға полысчаң. Пір дее ибде халбачаң. Хырдаң хырға чазағ чүгүр
чөрчөң. Атха синненөк кічигде одырған. Петя ағазын чол тооза ситкіп
искен.

Хараа, узирға чатханда, ічезіне теен:

— Сині ағам кічигде уғаа чапчаң хой тутчаң тіпче. Че мин пір дее
тут полбадым.

— Хомзынма, оолғым, ир кізее күс сағыснаң хада кіредір.

Саша — аалчы

Пазағы күнде хончых Саша оолагас ааллап килген. Артаснаң
Картас нинче пар ойначахтарын сыгарып көзіткеннер. Пурнада олар
машинкачахтарнаң ойнааннар, анаң, тізең, велосипеднең чөргеннер.
Саша кічиг нанчыларын поэның улуғ велосипедінең чөрерге үгрет-
кен. Артас үгрениң тее алған, че Картас пір дее полбаан. Азахтары
педаль пазарға пір дее читтесен. Андада Саша хайди рама алтында
велосипедті алтанып чөрерге кирек көзіткен. Че Картас іди дее ниме
пүдір полбаан. Сашанаң Артас велосипедті тутсалар, теерпектері
айланча, че салыбыссалар, чирге пүкүлее тапли ле түсче, паза пол-
бинчатханда, Саша теен:

— Че, Картас, күзің ам даа асхынах полтыр. Пазағы чылға чи-
тіре чағлығ иттер, чіліңнер чі. Анда күзің матап кірер. Ам поэнынн
велосипедінең чөр. Тігі чайгызын үгредем.

— Син чілің не чіпчезің ме? — пултайып сурған Картас.

— Я, чағлар, чіліңнер ле чіпчем, — нандырған анзы. Картас
улуғларынаң паза ойнабаан. Уучазынзар парып, чоохтанған:

— Уучаң, чағлығ, чіліңниг ит пар ба?

— Астап пардың ма, оолғым?

— Я, уучаң. Ам мин чағлығ ла иттер чим.

— Ноға?

— Саша минің күзім ам даа кірбесен тіпче. Ол чағлығ ла иттер
чіпче одыр. Аннаңар андағ күстіг.

— Син, Картас, анча бс парзаң, андагох күстіг поларзын. Пар,
оларны азыранарға хыгыр. Чағлығ иттер, чіліңнер пыс таа парды по-
лар. Картас андох чүгүрібіскен. Олох туста олғаннар ибічексер кире
ойлас килгеннер. Хап-хара холларың чуунчах алтында чууп, стол
кистіңер **одырғаннар. Уучалары, оларзар күлімзіреп ала көріп, чоох-**
танған:

— Сашаа, аалчы кізее, үгре улуғ айахха ур пирерге кирек. Аалчы
кізіні хайди даа тосханча, татхынның азырарға кирек. Сірер, тізең,
ойыңа сабылып, чей дее ізіртпеезер. Иди чарабас. Чуртыңарға кірген
не кізі аалчы полча, палаларым. Мыннаң мындар ундубаңар аны.

— Че ол астапчам тібеен нооза, — теен Артас.

— Аалчыдаң сурбинчалар, аны сыйлапчалар.

— Столнаң аарлығ ниме чоғыл, — нандырған уучалары.

Талай хазында

Артаснаң Қартас пу чайғызын іце-пабазынаң хада талай көрерге чөргеннер. Самолетха одырғандох, оолағастар көзенек хыриндағы орынны пыласханнар.

— Мин мында одырам, — теен Артас.

— Чох, мин көзенек хыринда одырам, — теен Қартас.

— Ырах чолға сыхханда, амыр поларға кирек, палалар, — сизіндірген пабалары.

Пастағызын самолет ағырин анан, тізең, табырахтаң табырах чирче ойладып, тигірзер килкім көдірілібіскен. Олғаннар самолетты чағын көрбеен полғаннар. Аннаңар көзенектең харах албин одырғаннар.

— Ічең, пабаң, көріңер, туралар хайдағ кічицек пол пардылар. Көріңер, тігі машина ойначаң на машинкачах осхас! — хысхырған Артас.

— Йо! Істім хылчығастанча! Йо-о! — хатхырып, хысхырған Қартас.

Оолағастар көп хайхастығ ниме көргеннер.

Самолет, пөзіктең пөзік учуғып, пулуттар аразынзар кірібіскен. Көзенектен көрзе, ол пулуттарны холнаң тудып алар осхас.

Че, талайға читкенде, уламох хынығ полған: нимедір ол? Сынында андағ хыри-пазы чох ниме полчаң ма?

Ол күн талай көрерге киліспеен. Пабалары теен:

— Пүүн, чохсы тынанып, узуп аларға кирек, таңда, тізең, иртенөк, азых-түлүк алып, парарбыстар.

Артаснаң Қартас пазағы күнінде иртөк турып алғаннар. Қилістіре тонанып, тосханча азыранып алып, прайзы чолға сығыбысханнар. Ур дее парбаанда, пөзік сыяны асханнар. Кинетін алнында тигір көппегес хайди-да чағын-чағын көрін парған.

— Көріңер, палаларым, пу талай полча, — теен пабалары.

— Хайда? Көрінминче! Ол тигір нооза! — удур хысхырғаннар олғаннар.

— Чох, палалар, талай тигірөк осхас көппегес полча.

Аны ла истіп, Артаснаң Қартас улуғ өрчиде алнынзар ойлап сыхханнар.

ТАПТЫРҒАС

КОҒЛЕР

М. Байнов. Хумартхы көглері. Тахпахтар. «Июль чөгин» чыныдыдан	3
Г. Кичеев. Пай хазың. Күскү тузым. Часкы Төб суг пазох хайлапча... Чут күн. Тайга хыринда чурттыг саблыр аңчы	10 11
Г. Костяков. Көрізіңе нандырчам	13

ЧООХТАР

А. Халларов. Чазыттыг чалаң. Романның узарадылғаны	14
В. Шулбаева. Тирең кичигде. Ойын	47

ОЛҒАННАРҒА

Н. Тиников. Хозанах. Харға. Күркү. Хара сабан. Пағачах. Питуик. Ортегес. Хайлах. Сортан. Хорты. Кибелістер.	89
И. Топоев. Карим ача. Мин аннар көрерге. Чоохтар	91
Л. Костякова. Часкы чахайахтар. Картас. Аалда чайғызын. Хас хада- рып. Күс сағыстан хада кіредірі. Саша — аалчы. Талай хазын- да. Чоохтар	92

ТІЛБЕСТЕҒІМЕР

А. Черпаков тілбестеен. Манас	99
---	----

ЛИТЕРАТУРА ТАНЫҒЛАРЫ

А. Султреков. Чатхан үні	104
А. Султреков. Хакасия апатхан кізі	115
В. Майногашева. Тағ-сын чили, хархай турча	117

ЧИИТ ИПЧІЛЕРГЕ ЧӨПТЕР

Н. Т. Мазина. Пістің ибiбiстеңер чоохтазааңар. Е. Абдина тілбестеен	124
---	-----